

ЛЕКЦІЯ 1

Огляд історії латинської мови.

Огляд історії латинської мови: виникнення і становлення, періодизація розвитку, особливості використання у різних суспільних формаціях. Мова Римського права.

In via est justitia via sine lingua Latīna

Шлях до юстиції без латинської мови є бездоріжжя

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ

У центрі Апеннінського півострова приблизно три тисячі років тому на узбережжі річки Тибр декілька стародавніх племен об'єдналися в одну державу. Столицею цієї держави стало місто Рим (Roma), яке, за переказами, заснували брати Ромул і Рем близько 754/753 до Р.Х. на семи горбах. Пізніше йому дали назву «Вічне місто». Спочатку латинською мовою розмовляло невелике плем'я латинів, проте в результаті військових, політичних та економічних успіхів Стародавнього Риму латинська мова поширюється по всій Італії, а, починаючи з II ст. до н.е., виходить за її межі.

Римська історія (також Стародавній Рим, Античний Рим), держава древніх римлян (8 століття до Р.Х. — 5 століття)) поділяється на три основних періоди:

- **царський** (середина 8 століття до Р.Х. — 510 до Р.Х.)
- **республіканський** (510 до Р.Х. — 30 до Р.Х.)
- **імператорський** (30 до Р.Х. — 476)

У переказах згадуються 7 царів, що правили державою у 8-6 ст. до н. е.

У 5-4 ст. до н. е. ця невеличка держава у середині півострова починає воювати з дванадцятьма містами етрусків . Рим являв собою поліс, керований царями. Великий культурний вплив мали на римлян сусідні народи, особливо загадкові етруски (неясне походження цього народу, ще не розшифрована його писемність). У них римляни запозичали більшість букв свого алфавіту, деякі прийоми будівництва, ряд обрядів (наприклад, гладіаторські бої). Символ Риму — бронзова статуя вовчиці — виконана етруським майстром. Накопичений культурний потенціал, політична стабільність, величезні матеріальні багатства ведуть до підйому римської культури. Завойовані Римом східні народи також вносять свій внесок, особливо їх вплив відчувається в релігійній сфері. Після вигнання останнього царя Тарквинія Гордого у Римі встановлена республіка (510 до Р.Х./509 до Р.Х.).

До середини 3 століття до Р.Х., підкоривши всю територію сучасної Італії, Рим перетворився у велику державу, що домоглася гегемонії в усьому Середземномор'ї, що привело до зіткнення з Карфагеном, конкурентом Риму. Після трьох Пунічних воєн, одержавши перемогу над Карфагеном у 146 до Р.Х., Рим стає найбільшою середземноморською державою. У зв'язку із зростанням великого землеволодіння і рабовласництва посилюються злидні серед селян, що викликало широкий повстанський рух сільського плебсу, рабів (повстання Спартака) і перші спалахи громадянської війни на вулицях Риму. З 2 ст. до н.е. Рим починає просуватися на Схід. У 168 році до н. е. він захоплює Грецію, Балканський півострів, території у Північній Африці; Рим виходить у Чорне море. У 1 ст. до н. е. Римська республіка веде переможні війни як на Сході (територія сучасної Туреччини, Близький Схід), так і на Заході (захоплення Галії). У соціально-політичному житті Риму 1 століття до Р.Х. все більшу роль стали відігравати армія і її вожді (Л. К. Сулла, Г. Марій, Г. Помпей та ін.). В ході громадянської війни (49 до Р.Х. - 45 до Р.Х.) необмеженим правителем держави став Цезар. Внутрішня криза республіканського ладу, перетворення армії в професійну, зміна ролі воєначальників ведуть до серії громадянських воєн. Гай Юлій Цезар проголошує себе імператором. Після його вбивства змовниками новий період громадянських воєн завершився перемогою Октавіана, що отримав в 27 до Р.Х. від сенату титул Августа.

З часу правління Августа Рим став імперією. При Траяні в 2 столітті імперія досягла максимальних границь. Повстання місцевого населення в завойованих землях і вторгнення варварів привели до відділення ряду провінцій. Рим довго не знає військових невдач, але внутрішні протиріччя послаблюють його, в кінці IV с. н. е. відбувається розкол Римської імперії на Західну і Східну. В 476 році вождь германських найманців Одоакр перемиг останнього імператора Західної Римської імперії Ромула Августа. Східна Римська імперія під назвою Візантія проіснувала ще біля 1000 років. 476 рік прийнято вважати кінцем Стародавньої історії.

Коротка історія латинської мови

Кожна мова класифікує, систематизує, концептуалізує оточуючий світ властивим саме їй шляхом, відповідно до накопиченого практичного досвіду, узгодженого з традиціями та принципами, що створені століттями її існування. Латинська мова належить до тих мертвих мов, які й донині активно функціонують у книжково-письмовій сфері. Такі мови вивчаються у великій кількості навчальних закладів, при тому не у першу чергу філологічних. Цими мовами регулярно створюються нові тексти і від розмовних живих мов вони

відрізняються лише тим, що для жодного не є рідними, а засвоюються лише в процесі формального навчання. Мови цієї групи після виходу з живого спілкування зберігають за собою здібність до розвитку. Висока культурна значущість таких мов має значний вплив на живі мови соціуму, у якому вони функціонують.

Латинська мова (*Lingua Latīna*), *Латина* належить до латинсько-фаліскської підгрупи італійських мов індоєвропейської мовної сім'ї. Парадокс, але на цей час це єдина мертва мова, яка постійно використовується. Статус мертвої мови зумовлений тим, що люди, для яких вона є рідною, не народжуються вже принаймні півтори тисячі років.

Латинська мова є однією з найдавніших писемних індоєвропейських мов

Найдавнішими пам'ятками латинської мови є написи, фрагменти обрядових пісень, фрагментами так званих "царських законів", які датуються VII ст. до н.е. У 451-450 рр. до н.е. в Римі за зразком грецьких законів Соломона були укладені "Закони дванадцяти таблиць" – найдавніша пам'ятка римського законодавства. В історії розвитку латинської мови виокремлюють декілька періодів.

I. Архаїчний період (254 – 81 рр. до н.е.). Історія літературної мови починається 240 р. до н.е., коли військовополонений грек Люцій Лівій Андронік приніс до Риму трагедію і комедію латинською мовою як результат перекладу грецьких творів, зокрема Гомерової «Одіссеї». Видатним представником цього періоду є римський комедіограф Плавт (254 – 184 рр. до н.е.), від якого до нас дійшли 20 комедій повністю і одна у фрагментах. Іншим представником архаїчного періоду є Теренцій (190 – 159 рр. до н.е.), автор шести комедій.

II. Класичний період (81 р. до н.е. – 120 р. н.е.). На цей період найвищого розвитку латинської мови, який у науці прийнято ділити на два віки – «золотий» і «срібний», припадає діяльність видатних поетів і прозаїків, які створили латинську літературну мову. Найвизначнішими представниками «золотого» віку (81 р. до н.е. – 14

р. н.е.) є поети Лукрецій Кар, Вергілій Марон та Горацій Фланк, прозаїки та оратори Гай Юлій Цезар і Марк Тулій Цицерон, історик Тіт Лівій та ін. «Срібний» вік (14 – 120 рр. н.е.) представлений творчістю Сенеки, Марціала, Тацита та ін. Період формування і розквіту класичної латини був пов'язаний із перетворенням Риму в наймогутнішу державу Середземномор'я, до складу якої увійшли і території на заході та південному сході Європи, у Північній Африці і Малій Азії. До кінця II ст. до н.е. латинська мова панує не тільки на території Італії, а й як офіційна державна мова поширюється на Піренейському півострові і

в Південній Франції. Через римських воїнів і купців латинська мова у своїй розмовній формі доходить до місцевого населення і стає засобом романізації завойованих територій.

III. Пізній період (пізня латина) (III—VII ст. н.е.). Епоха пізньої імперії або абсолютної монархії характеризується загальним занепадом економіки та культури, виникненням варварських держав. З того часу до нас дійшли різні кодекси (Грегоріана, Гермоніана, Феодосія), а також “П’ятикнижник Мойсея і римських законів”. Тоді прославились законодавчою творчістю імператори Діоклетіан і Константин. Після занепаду та остаточного поділу Римської імперії на Східну та Західну на роз’єднаних землях занепадала освіта, мовні розбіжності між римськими провінціями поглиблювались, поступово втрачався латинський елемент. «Вульгарна (народна) латина» стала мовою— основою для нових національних мов (романських). До романських мов належать: італійська, яка виникла на території Апеннінського півострова, французька і провансальська – у Галлії, іспанська і португальська – на Піренейському півострові, ретороманська – на території Швейцарії і Північної Італії, румунська – у Дакії (сучасна Румунія), молдавська – у Молдові та ін. Ці мови розвинулися із народної латини і зберігають у своєму словниковому складі, морфології і синтаксисі латинські ознаки.

IV. Середньовічний період (476 р. н.е.). Християнська релігія, яка зародилася у Римській державі II-III ст., і після розпаду імперії продовжує об’єднувати колишні провінції в єдину спільноту з двома мовами: варіантами розмовної латини та єдиною латиною релігійних текстів. Латина після державної мови стає мовою релігії. Після падіння західної Римської імперії латинська мова стає у країнах Європи мовою міждержавного спілкування (дипломатії), судочинства, школи й католицької церкви. Латинською мовою Григорій Турський (540–594) написав «Історію франків», а Айнегард – «Життєпис Карла Великого» (810). У Середні віки латинською мовою було укладено багато юридичних документів і трактатів, що становлять основу історії права цього періоду.

V. Період епохи Відродження. Винятковою була роль класичної латинської мови в епоху Відродження (XIV—XVI ст.), коли просвітниками. Нею послуговувались ще з часів Галицько–Волинського князівства. Виникають братські школи, виявили великий інтерес до античної культури, наслідуючи античні зразки. В епоху Відродження латинською мовою пишуть свої твори Еразм Роттердамський у Голландії, Томас Мор в Англії, Джордано Бруно, Томмазо Кампанелла в Італії. Латинською писали твори такі філософи

і вчені: Ф. Бекон, Р. Декарт, Б. Спіноза, І. Ньютон, Г. Лейбніц, К. Лінней та ін. Латинська мова стає в цей період важливим засобом міжнародного культурного і наукового спілкування.

Гуманістична література справила значний вплив і на слов'янські народи. Латинською мовою писали твори такі українські вчені й письменники: Ю. Дрогобич, П. Русин із Коросна, І. Домбровський (поч. XVII ст.), Т. Прокопович, Г. Сковорода, М. Довгалевський. Помітну роль відігравала латинська мова на українських тер іншій навчальні заклади (Києво-Могилянський колегіум, Слов'яно-греко-латинська академія). Вчений-просвітитель, засновник першого вищого навчального закладу в Україні і в Східній Європі, Петро Могила є автором **“Великого требника”** (**“Зведення звичаїв та обрядів”**). У першій половині XIV ст. у Галичині з'являються перші акти внутрішнього обігу, написані латинською мовою. Це так звана актова латина, яка хронологічно охоплює період від 20 -х років XIV ст. до останньої третини XVIII ст. Латинською мовою було написано важливі політичні документи, зокрема Нерчинський договір 1689 року. Б. Хмельницький, І. Мазепа та інші політичні діячі України часто листувалися з іноземцями латинською мовою. До нас дійшов текст **першої конституції Війська Запорізького 1710 р.**, написаний латинською мовою.

Латинська мова та сучасність

З ХУ ст. та майже до ХХ ст. латина залишається мовою релігії та мовою науки. Латина як мова науки формує наукову термінологію. У наші дні латинська мова – це своєрідний "будівельний матеріал", з якого творяться нові терміни. Адже жодна галузь науки не може обійтися без знання основ термінології, яка формується на основі латинської мови. І донині за латинською мовою зберігається статус міжнародної мови у медицині, біології, філології, юриспруденції.

Мова Римського права

Престиж латинської мови як предмета полягає у тому, що латинь відігравала у системі освіти ту роль, яку відіграє нині рідна мова тих, хто навчається. Адже на певному етапі латинські терміни пояснювали ті явища, яких у інших культурах не існувало, не було описано і мова не була забезпечена лексикою для пояснення певних абстрактних ідей. Щодо зв'язку з юриспруденцією, римське право, на базі якого сформувалося сучасне європейське право, розвивалося у мовному просторі латини. На ґрунті латинської лексики римського права склалися численні поняття різних галузей права, зокрема цивільного

(аліменти, віндикація, експертиза, колегія, компенсація, плебісцит, прерогатива, ратифікація, юстиція, юриспруденція тощо).

Вивчення латинської мови на юридичному факультеті пов'язане із спеціальними дисциплінами, такими як основи римського права та ін. На їхньому ґрунті склалися численні поняття цивільного права. Юридичні терміни і поняття, що набули поширення в усіх країнах (наприклад: *арбітраж*, *вето*, *прокурор*, *презумпція*, *прецедент*, *адвокат*, *процес* та багато інших), найкраще засвоюються під час вивчення римського права та читання першоджерел латинською мовою.

Римське право - правова система, що діяла у Стародавньому Римі та пізніше по всій Римській імперії. Джерелами пізнання римського права є численні археологічні, нумізматичні пам'ятки давньоримської культури, а також юридичні та літературні праці.

Основною формою права в стародавньому Римі в царський період (753—509 рр. до н. е.) був звичай. У середині V ст. до н. е. з'явилися «**Leges duodecim tabularum**» (**Закони дванадцяти таблиць**) — найдавніша пам'ятка першого писаного права і звичаїв римлян. Основи римської юриспруденції були закладені у творах багатьох римських юристів, таких як Цек, Гней Флавій, Юній Брут, Тиберій і Гай Граки, Манілій, Сцевола.

У республіканський період (509 - 30 рр. до н. е.) загальновизнаною формою права стали постанови народних зборів (плебісцити), едикти консулів, преторів та інших магістратів, що становила преторське право. За часів принципату (27 р. до н. е. - II ст. н. е.) основною формою виявлення волі рабовласників були постанови сенату і діяльність юристів. Розвивалося та удосконалювалося політичне і судове красномовство. Відомі промови Цицерона проти Катиліни “**Catilinarii**“ (“Катілінарії”), Вереса “**In Verrem**” (“Веррини”) залишаються неперевершеним зразком римського ораторського мистецтва. Відбувалося формування римських шкіл (Прокул, Сабін). Відома ціла плеяда славетних юристів: Уельс, Гай, Лабен, Капітон, Юліан, Помпоній та ін. У (I [I—V ст.) імператори диктували право у формі імператорських наказів.

Підсумком багатовікового історичного розвитку юриспруденції стала знаменита кодифікація римського права візантійським імператором Юстиніаном. У 528-534 рр., враховуючи умови Східної імперії, Юстиніан видає збірку римських законів та імператорських конституцій під назвою “**Codex Iustinianus**“ (“Кодекс Юстиніана”), яка в II ст. була перейменована у “**Corpus iuris civilis**” (CIC) (“Звід цивільного права”) і стала основою законодавства для європейських народів. Вона складається з чотирьох основних частин: “**Institutiones**“ (“Інституції”), “**Digesta**“ (“Дігести”), “**Codex Iustinianus**“ (“Кодекс Юстиніана”), “**Novellae**” (“Новели”).

Римське право заклало основу систем правосуддя більшості європейських країн середніх віків та ранньої нової історії. Тому часто вважається, що римське право діяло і в Європі тих часів. У середні віки римське право панувало в різних країнах Європи. Велику роль при цьому відігравала абстрактність римського права, яке в перші століття нашої ери втратило риси обмеженого, місцевого права і стало придатним для регулювання приватновласницьких і договірних відносин різних народів. У середні віки латинською мовою було укладено багато юридичних документів і трактатів, що становлять основу історії права цього періоду. Це, наприклад, “**Lex Salica**” (“Салічна правда”) (VI ст.), “**De legibus et consuetudinibus Angliae**” (“Про закони та звичаї Англії”) (XIII ст.), “**Maiestas Carolina**” (“Каролінська величність”) (1355 р., Чехія), “**Tripartitum opus iuris consuetudinarii regni Hungariae**” (“Тричастинний твір звичаєвого права королівства Угорщини”) (1517 р., Угорщина), “**Formula processus iudicarii**” (“Формуляр судової процедури”) (1523 р., Польща) та багато інших.

У першій половині XIV ст. у Галичині з’являються перші акти внутрішнього обігу, написані латинською мовою. Латинською мовою було написано важливі політичні документи, зокрема Нерчинський договір 1689 року. Б. Хмельницький, І. Мазепа та інші політичні діячі України часто листувалися з іноземцями латинською мовою. До нас дійшов текст першої конституції Війська Запорізького 1710 р., написаний латинською мовою.

Багатовіковий досвід правосуддя, зафіксований у чеканних формах латинської мови, є багатим і невичерпним. Особливим у Римському праві є ставлення до слова. Слово оратора, як і буква закону, може підкорити собі суспільну свідомість та приборкати хаос життя. Мова адвоката-оратора чи початківця юриста може вразити суддів та слухачів не тільки цитуванням законів та постанов, а й силою доказів, яскравими порівняннями, віртуозним застосування латинських юридичних формул. Наприклад, коли вичерпано всі аргументи для захисту, можна звернутись до судді латинською мовою: **in dubio pro reo** (ін дубіо про рео) – при сумніві на користь звинуваченого. А якщо програно справу, то з гіркотою, але не без пафосу вимовити фразу: **summus ius, summa iniuria** (суммус юс, сума інюріа) – вища законність – вище беззаконня. Чи вчасно і до місця згадати формулу розлучення в римському праві: **a mensa et toro** (а менса ет торо) – від стола і ложа (відлучити). Можливо вплине на того, хто зібрався розлучитись, якщо уявить, що його чекає.

Вивчення латинської мови допомагає глибшому засвоєнню знань із спеціальних курсів, розвиває логічне мислення, підвищує комунікативну та професійну компетентність майбутнього фахівця. Тому вже стільки віків доречний вислів видатного римського оратора

та юриста Цицерона: «Non tam praeclārum est scire Latīne, quam turpe est nescīre». – Не настільки похвально знати латину, настільки ганебно – не знати її. Оскільки для майбутніх юристів вивчення таких дисциплін, як римське право та право зарубіжних країн, міжнародне право засновується на знаннях латинської термінології, що вивчається в рамках курсу, латинь є невід’ємною частиною вищої гуманітарної освіти.

Література

Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Із скарбниці античної мудрості. 2-е вид., доп. і перероб. К. : Вища шк., 1994. 351 с.

Ситько С.М. Латинська мова для юристів: навч. посіб.-Одеса, 2012.-241с.

Скорина Л.П., Чуракова Л.П. Латинська мова для юристів: Підручник / за ред. С.В. Семчинського. –Київ: Атіка, 2020. – 416с.

Тарасова А.М. Латинська мова для юристів. / *Lingua Latina iuridicialis*: підручник. Одеса: «Юридична література», 2020. 319 с.

Лучканин С. Латинські сентенції (крилаті латинські вислови) з історико- літературним коментарем: Навч. посіб. К., 2009.